

Stanisław Domoradzki

ORCID [0000-0002-6511-0812](https://orcid.org/0000-0002-6511-0812)

Institute of History, University of Rzeszów (Rzeszów, Poland)
stanislawdomoradzki@gmail.com

Działalność Komisji Historii Matematyki przy Zarządzie Głównym Polskiego Towarzystwa Matematycznego w latach 1977–2000

Abstrakt

W artykule przedstawimy działalność Komisji Historii Matematyki powołanej przez Zarząd Główny PTM. Od 1977 do 2000 roku nieprzerwanie przewodniczyła Komisji dr Zofia Pawlikowska-Brożek – dr matematyki UJ w zakresie historii matematyki – uczennica wielce zasłużonego dla upowszechniania i badań nad historią matematyki wybitnego matematyka oraz cenionego dydaktyka prof. dra hab. Zdzisława Opiała (1930–1974).

Na podstawie dokumentów, które autor otrzymał do dyspozycji od Przewodniczącej Komisji, przedstawimy w jaki sposób działalność Komisji przyczyniła się do inicjonowania badań nad historią matematyki i do powstania profesjonalnego środowiska historyków matematyki w Polsce.

INFORMACJA O PUBLIKACJI		e-ISSN 2543-702X ISSN 2451-3202		 BRYLANTOWY MODEL OTWARTEGO DOSTĘPU
CYTOWANIE Domoradzki, Stanisław 2023: Działalność Komisji Historii Matematyki przy Zarządzie Głównym Polskiego Towarzystwa Matematycznego w latach 1977–2000. <i>Studia Historiae Scientiarum</i> 22, ss. 509–540. DOI: 10.4467/2543702XSHS.23.014.17705 .				
OTRZYMANO: 29.04.2022 ZAAKCEPTOWANO: 27.03.2023 OPUBLIKOWANO ONLINE: 05.10.2023	POLITYKA ARCHIWIZOWANIA Green SHERPA / RoMEO Colour	LICENCJA 		
WWW	https://ojs.ejournals.eu/SHS/ ; https://pau.krakow.pl/Studia-Historiae-Scientiarum/archiwum			

Historia matematyki w Krakowie jest dyscypliną dobrze znaną od czasów Ludwika A. Birkenmajera (1855–1929). Jego działania z powodzeniem kontynuował Z. Opiał. Problematyka krakowskiego ośrodka historyków matematyki została przedstawiona m.in. w pracach (Domoradzki 2020; Kokowski 2020). Istotną inspiracją dla działań Komisji były inicjatywy podejmowane przez Zakład Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN w porozumieniu z Komitetem Historii Nauki i Techniki PAN, w pracach wspomnianych gremiów aktywnie uczestniczyła Przewodnicząca Komisji.

Materiały prezentowane w pracy obejmują także okres przed powołaniem Komisji.

Słowa kluczowe: *Komisja Historii Matematyki przy Zarządzie Głównym PTM, Szkoły Historii Matematyki, matematycy polscy XX w.*

Activity of the Committee of History of Mathematics at the Main Board of the Polish Mathematical Society in 1977–2000

Abstract

In the article, we present operation of the Commission for the History of Mathematics appointed by the Main Board of the Polish Mathematical Society. From 1977 to 2000, the Committee was continuously chaired by Dr. Zofia Pawlikowska-Brożek, PhD in mathematics at the Jagiellonian University in the field of History of Mathematics, a student of an outstanding mathematician and respected teacher, Professor Dr hab. Zdzisław Opiał (1930–1974).

Based on the documents, that the author received from the Chair of the Commission, we present how the activities of the Commission contributed to initiation of research on the history of mathematics, and to the creation of a professional community of historians of mathematics in Poland.

The history of mathematics has been a discipline well known in Kraków since the times of Ludwik A. Birkenmajer (1855–1929). His activities were successfully continued by Z. Opiał.

The issues of Kraków center for history of mathematics were presented by Domoradzki [2020](#); and Kokowski [2020](#), among others.

An important inspiration for the activities of the Committee were initiatives undertaken by the Department of History of Science, Education, and Technology of the Polish Academy of Sciences in agreement with the Committee of the History of Science and Technology of the Polish Academy of Sciences, in which the Chairwoman of the Committee actively participated.

The materials presented in the work cover also the period before the establishment of the Commission for the History of Mathematics.

Keywords: *Commission on the History of Mathematics at the Main Board of the PTM, Schools of the History of Mathematics, Polish mathematicians of the 20th century*

1. Wstęp

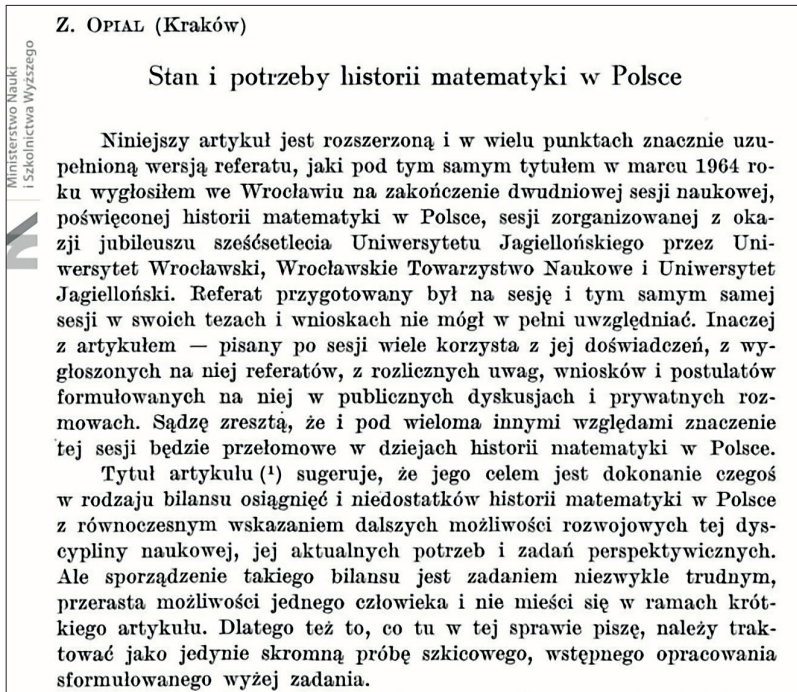
W 600. rocznicą założenia Akademii Krakowskiej w 1964 r. we Wrocławiu zorganizowano Sesję poświęconą historii matematyki polskiej. Podczas tej Sesji¹ referaty wygłosili: Z. Opiał *Matematyka na Uniwersytecie Jagiellońskim w XIX w. i Stan i potrzeby historii matematyki w Polsce*; A. Kokoszkiwicz, *Matematyka na Uniwersytecie Warszawskim w XIX w.*; A. Mąkowski, *O Janie Filipie Kuliku (1793–1863)*; R.S. Ingarden, *Witelo i jego optyka*, J. Burchardt i K. Wojciechowski, *Stan prac nad tłumaczeniem Witelona*; Z. Pawlikowska, *Z historii polskiej terminologii matematycznej*. Profesorowie F. Leja, W. Sierpiński, H. Steinhaus, S. Straszewicz, W. Ślebodziński podzielili się wspomnieniami o matematyce polskiej przed I wojną światową.

Opublikowany wkrótce referat Z. Opiała dotyczący historii matematyki stał się programem dla badań historii matematyki w Polsce.

Prof. Opiał² (1930–1974) uzyskał doktorat z zakresu równań różniczkowych w 1957 roku na UJ, promotorem był twórca krakowskiej szkoły równań różniczkowych prof. Tadeusz Ważewski (1896–1972). W 1959 roku Opiał wyjechał na roczny staż do Paryża, gdzie zafascynował się

¹ Podkreślone tytuły referatów oznaczają, że zostały opublikowane w „Wiadomościach Matematycznych” 8.1 (1965).

² Zob. Kokowski [2020](#), s. 191.

Ryc. 1. Fragment początku artykułu Z. Opiala, 1965).

rozwijającymi się tam nowymi działaniami matematyki: różniczkowymi, topologią algebraiczną, układami dynamicznymi. Po powrocie habilitował się (UJ 1960) i kontynuował badania z zakresu równań różniczkowych, ponadto jego badania objęły teorię sterowania, analizę funkcjonalną (w tym teorię odwzorowań nierozszerzających) Zajął się też zmianą koncepcji kształcenia matematycznego uczniów i nauczycieli, a także zainteresował się historią matematyki. Z. Pawlikowska-Brożek w ten sposób napisała o jego zainteresowaniach tą dyscypliną nauki:

Historia matematyki była prawdziwą pasją Zmarłego. Pragnął On wykształcić następców, którzy by swoje badania skierowali głównie na historię matematyki polskiej. Niestety, wobec wielu trudności zdołał (w 1970 r.) doktoryzować z zakresu historii matematyki jedynie jednego matematyka na Wydziale Mat.-Fiz.-Chem. Uniwersytetu Jagiellońskiego. (Pawlikowska-Brożek 1975, s. 111).

Długoletnia kierownik Biblioteki IM UJ mgr Zofia Kalicka opowiadała autorowi artykułu, że prof. Opiał bardzo lubił korzystać z „Księgozbioru Kretkowskiego”³, który jest teraz własnością Biblioteki Wydziału Matematyki i Informatyki UJ (wcześniej Instytutu Matematyki UJ). Był członkiem Komitetu Nauk Matematycznych PAN i Komitetu Historii Nauki i Techniki PAN. Pełnił funkcję dyrektora Oddziału Krakowskiego Instytutu Matematycznego PAN, a w latach 1969–1972 pełnił funkcję prorektora Uniwersytetu Jagiellońskiego.⁴

Doktorantką⁵ prof. Opiała jest dr Zofia Pawlikowska-Brożek, która

[...] na podstawie rozprawy doktorskiej pod tytułem „Adam Adamandy Kochański i jego praca na tle nauki XVII” oraz po złożeniu przepisanych egzaminów uzyskała stopień naukowy doktora nauk matematycznych nadany uchwałą Rady Wydziału Matematyki Fizyki i Chemii z dnia 30 czerwca 1970.⁶

U góry dyplomu znajduje się napis: „Uniwersytet Jagielloński”, poniżej „Wydział Matematyki Fizyki i Chemii”. Doktorat na UJ u prof. Opiała pozwolił jej na szeroką współpracę z uznanymi matematykami z międzywojennej Warszawy, Lwowa, Wilna i Krakowa przy próbach odtworzenia (złotego, niepowtarzalnego, szczęśliwego, kawiarnianego (?), zapewne bardzo ważnego dla światowej matematyki)⁷ okresu. Opubli-

³ Zob. Ciesielska 2016.

⁴ Zob. bardzo ciekawą charakterystykę Z. Opiała zawartą w pracy jego przyjaciela profesora Andrzeja Lasoty (1932–2006): Lasota 2000.

⁵ Dziękuję p. dr Z. Pawlikowskiej-Brożek za udostępnienie zdjęcia swojego dyplomu doktorskiego.

⁶ Doktorat UJ z nauk matematycznych na podstawie pracy z historii matematyki jest unikatowy. Były też nieliczne doktoraty matematyczne z zakresu historii matematyki w WSP w Krakowie, autor tej pracy uzyskał taki doktorat w 1995 r., promotorem był prof. Zenon Moszner (1930–2021), promotorem pomocniczym dr Z. Pawlikowska-Brożek (zob. Kokowski 2020, s.194). Są również doktorzy historii w zakresie historii nauki/historii matematyki.

⁷ Środowisko historyków matematyki nie wiedziało o niewypłacalności Banacha i kolejnych zajęciach jego pensji (zob. Domoradzki, Pawlikowska-Brożek, Zarichnyi 2009). Banach otrzymał w czerwcu 1939 r. wielką nagrodę PAU. Była dość wysoka, 20000 zł, starczyłaby na spłatę części jego długów, za dwa miesiące wybuchła wojna. Część lwowskich matematyków współpracowała z sowiecką władzą. Nie oceniam ich postaw, zbyt mało wiemy o tamtych czasach, polskie naukowe środowisko lwowskie, które opuściło Lwów w 1945, też nie dzieliło się tą wiedzą.

kowała ponad 160 prac z historii matematyki, w tym wiele biogramów.⁸ W dniu 17 grudnia 1997 r. Zarząd Główny Polskiego Towarzystwa Matematycznego powołał do życia Komisję Historii Matematyki. Pierwszą Przewodniczącą tej Komisji w latach 1997–2000 była dr Zofia Pawlikowska-Brożek.

Kilka lat temu (jeszcze przed pandemią) Przewodnicząca przekazała wybrane materiały związane z Komisją autorowi tego opracowania z pytaniem co może zainteresować badaczy zajmujących się historią matematyki i które z nich zostawić. Zachowałem je wszystkie, część z nich została wykorzystana przy pracy nad leksykonem matematyków polskich⁹, część w trzech pracach powstałych dla potrzeb grantu „The impact of WWI on the formation and transformation of the scientific life of the mathematical community”, którym kierowała prof. Martina Bečvářová z Politechniki w Pradze (zob. Bečvářová, Domoradzki 2021)¹⁰ i okolicznościowych sesjach wspomnieniowych organizowanych przez Komisję Historii Matematyki OK PTM. Dokładniej zapoznałem się materiałami podczas przygotowywania Sesji kwartalnej w ramach prac Komisji Historii Nauki PAU¹¹.

⁸ Zob. *Nauka Polska* 2023; *Biblioteka AGH* 2023. W I tomie „Antiquitates Mathematicae” wymienionych jest jej 12 prac opublikowanych prac w tomach z historii matematyki z lat 1987–2000. Podana przeze mnie liczba prac jest zaniżona, ustalenie tej liczby jest możliwe po przeprowadzeniu kwerend bibliotecznych i pomocy Autorki. W kolejnej publikacji podam przybliżoną dokładniejszą liczbę prac dr Zofii Pawlikowskiej – Brożek.

⁹ Słowniki PAU, dział „Biogramy matematyków” prowadzi prof. Roman Duda.

¹⁰ Projekt badawczy był sponsorowany przez Czech Science Foundation w latach 2018–2020. Efektem pracy międzynarodowego zespołu historyków matematyki i matematyków (Czechy, Polska, Słowacja, USA i Ukraina) jest monografia (Bečvářová 2021). W monografii opublikowano 2 rozdziały prof. Romana Dudy: „Roots of Modern Polish Mathematics (1815–1915)”, pp. 105–122; „Set Theory – A Vehicle to Modern Mathematics in Poland”, pp. 485–500 i trzy następujące rozdziały: Stanisław Domoradzki, Margaret Stawiska-Friedland, “The Position of the Jagiellonian University and Its Mathematical Community Before and After WWI”, pp.123–164; Stanisław Domoradzki, Margaret Stawiska-Friedland, “Transformation of the Warsaw Mathematical Community in the Aftermath of WWI”, pp. 165–226; Stanisław Domoradzki, Stawiska-Friedland, Mykhailo Zarichnyi, “Formation and Activity of the Lwów School of Mathematics”, pp. 227–286.

¹¹ Komisja Historii Nauk PAU, konferencja kwartalna 30 listopada 2022, tytuł: Uwagi o kształtowaniu się środowiska historyków matematyki w Polsce od II połowy

Znaczna część tych dokumentów dotyczy sprawozdawczości z zakresu organizacji Szkół Historii Matematyki, danych biograficznych, bibliograficznych związanych z pracą zespołu przygotowującego słownik biograficzny matematyków polskich, biuletynów PTM. Te najciekawsze, moim zdaniem, to korespondencja z matematykami, ich uwagi, propozycje.

W przedstawianym artykule wybrałem do prezentacji skromną część materiałów związanych z utworzeniem Komisji i przygotowaniem słownika biograficznego matematyków polskich, organizacją szkół historii matematyki. Wybrałem też te, które moim zdaniem, wpłynęły na styl pracy Przewodniczącej, tym samym na ukształtowanie środowiska polskich historyków matematyki, do którego sam się zaliczam. Uważam, że nasze środowisko było bardzo związane z manifestem prof. Opiala. Był to pierwszy, po przedwojennych publikacjach Samuela Dicksteina (1851–1939), tego typu dokument w Polsce. Przyszła Przewodnicząca posiadała znakomitą wiedzę o ideach Opiala i miała dużą potrzebę realizacji jego wizji w badaniach i pracach z historii matematyki.

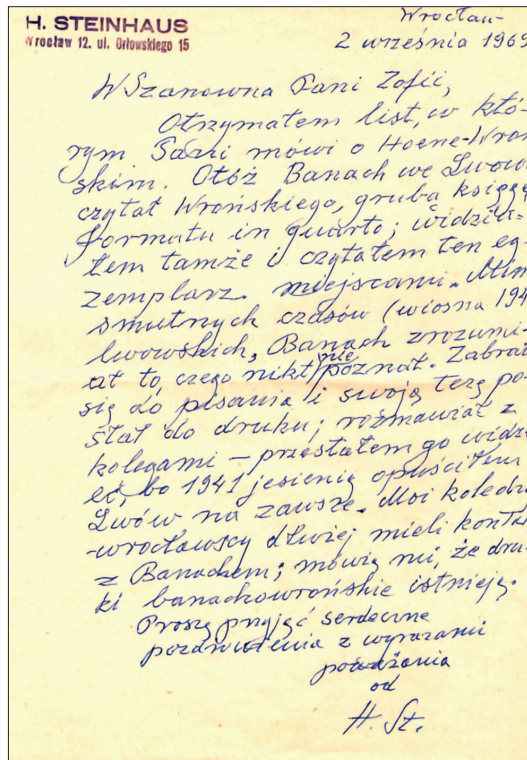
Z perspektywy czasu widzimy, że Polskie Towarzystwo Matematyczne również, szczególnie na przełomie lat 70 i 80. XX w. zauważyło potrzebę zintensyfikowanych badań nad historią matematyki i upowszechniania ich rezultatów. Na pewno na to zainteresowanie miała wpływ sytuacja społeczna i polityczna w Polsce.

2. List Hugona Steinhausa z 1969 r.

Poniżej prezentujemy list Hugona Steinhausa z 1969 r. w sprawie pracy Banacha o prawie najwyższym (*Loi suprême*) Józefa Marii Hoene-Wrońskiego (zob. Pragacz 2008) Zwracamy uwagę Czytelnika na tęsknotę

XX w. Referaty przedstawili: Dr Zdzisław Pogoda, prof. UJ, Instytut Matematyki UJ, Kilka uwag o historii matematyki przed powołaniem „Seminarium z historii matematyki w Instytucie Matematyki UJ”, Dr hab. Stanisław Domoradzki, prof. UR, Instytut Historii Uniwersytetu Rzeszowskiego, O działalności i znaczeniu Komisji Historii Matematyki przy Zarządzie Głównym PTM w l. 1979–2000. Dr Danuta Ciesielska Instytut Historii Nauki PAN, Warszawa, Seminarium z historii matematyki w Instytucie Matematyki UJ: 2010–2022. Dr hab. Wiesław Wójcik, Działalność Zespołu Historii Matematyki w Instytucie Historii Nauki PAN od 2007 r. do dzisiaj. Wkład Grażyny Rosińskiej i Andrzeja Pelczara w powstanie Zespołu. Zob. Komisja Historii Nauk PAU [2022](#).

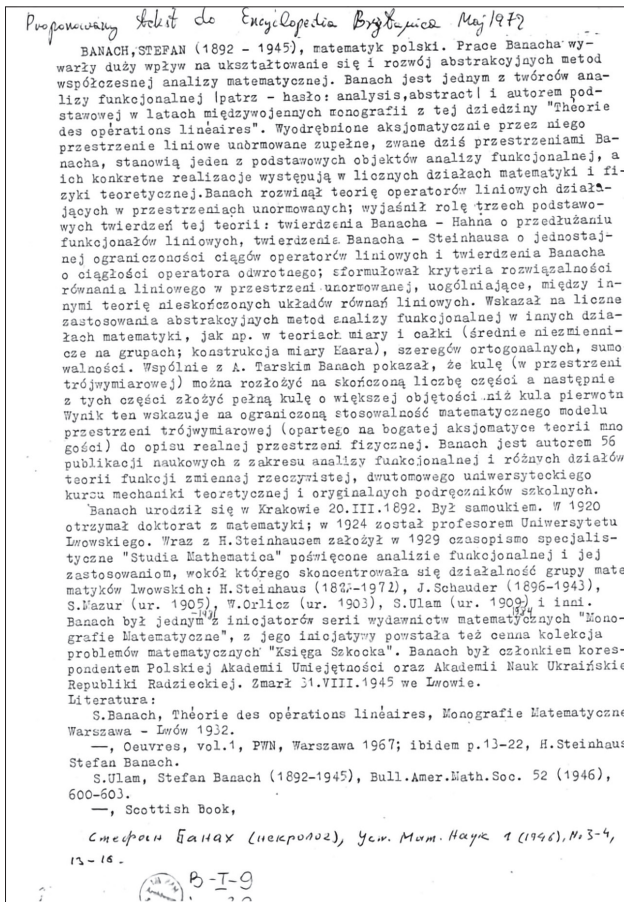
Steinhaus za Lwowem i oszczędność środków na jej wyrażenie, na szacunek dla dokonań Kolegi współzałożyciela Lwowskiej Szkoły Matematycznej.

Ryc. 2. List H. Steinhaus z 1969 r. do dr Zofii Pawlikowskiej Brożek, w którym w ciekawy sposób poinformował o pracy Banacha: *Über das „Loi suprême“ von J. Hoene-Wroński, (Banach, 1939)*.

3. Propozycja hasła o Banachu do *Encyklopedii Britannica* z 1972 r. wysunięta przez matematyków polskich

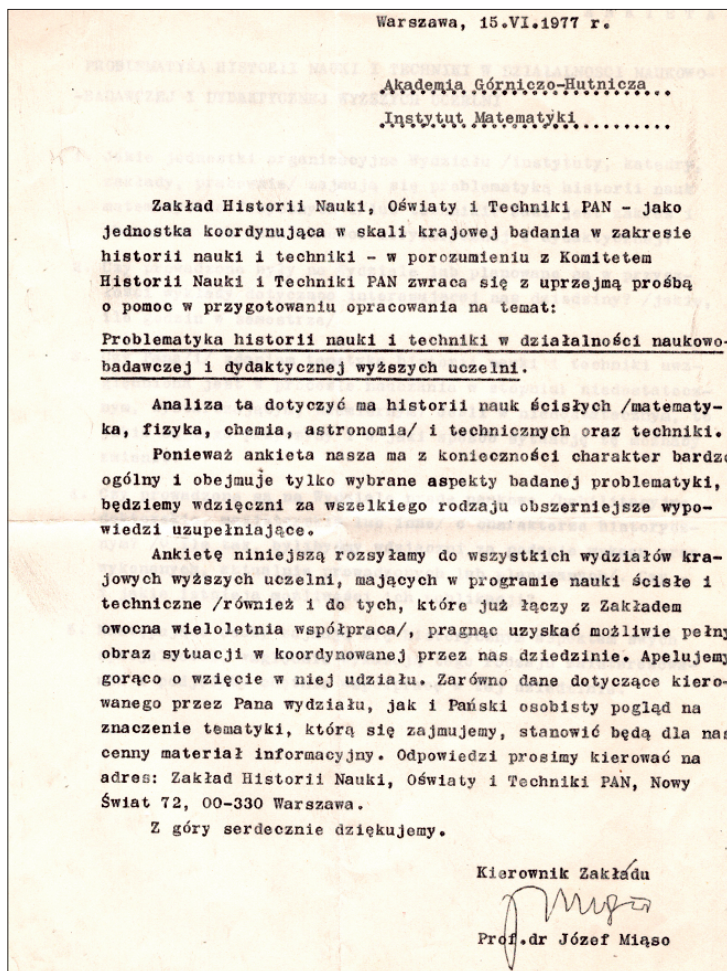
Kolejnym interesującym zachowanym w tym mini archiwum tekstem związanym z Banachem jest propozycja hasła o nim do *Encyklopedii Britannica* z maja 1972 roku (zob. Ciesielski 1993, s. 63). Istniała pilna potrzeba zmiany w hasle, przede wszystkim Banach w tej ważnej światowej *Encyklopedii* był uważany za ukraińskiego matematyka. Publikujemy poniżej dokument z Archiwum Oddziału Gdańskiego Instytutu

Ryc. 3. Hasło o Stefanie Banachu proponowane do *Encyclopaedii Britannica* z 1972. Ze zbiorów Archiwum Oddziału Gdańskiego Instytutu Matematycznego Polskiej Akademii Nauk w Sopocie.

Matematycznego Polskiej Akademii Nauk w Sopocie¹². W proponowanym hasle powielona została błędna dzienna data urodzin Banacha

¹² Materiały z Archiwum Oddziału Gdańskiego Instytutu Matematycznego Polskiej Akademii Nauk w Sopocie zostały przeniesione do Biblioteki Instytutu Matematycznego PAN w Warszawie. Kierownik Archiwum – Stanisław Kolankowski – fizyk, absolwent Uniwersytetu Wileńskiego, był kolegą uniwersyteckim Józefa Marcinkiewicza. Przygotował również biogramy do *Słownika Biograficznego Matematyków Polskich* (Tarnobrzeg 2003). Zob. spis materiałów z Archiwum Matematycznego w: Pawlikowska-Brożek, Sękowska, Węglowska 1993; 1994.

Ryc. 4. Ankieta Zakładu Historii Nauki i Techniki PAN (1977)

podana za H. Steinhausem. Wspomniany błąd był powtarzany dość długo. Wylimitowało go powszechne korzystanie z zasobów internetowych. Przypomnijmy, że Banach urodził się 30 marca 1892 w Krakowie¹³.

¹³ Dzisiaj hasło w tej encyklopedii ma następujący początek. „Stefan Banach, (born March 30, 1892, Kraków, Austria-Hungary [now in Poland] – died August 31, 1945, Lvov, Ukrainian S.S.R. [now Lviv, Ukraine]), Polish mathematician who founded modern functional analysis and helped develop the theory of topological vector spaces”. Zob.: *Britannica* 2023.

PROBLEMATYKA HISTORII NAUKI I TECHNIKI W DZIAŁALNOŚCI NAUKOWO-
-BADAWCZEJ I DIDAKTYCZNEJ WYŻSZYCH UCZELNI

1. Jakie jednostki organizacyjne Wydziału /instytuty, katedry, zakłady, pracownie/ zajmują się problematyką historii nauk matematyczno-fizycznych i/lub techniki? Jaki jest zakres i charakter ich działalności merytorycznej i dydaktycznej?
 2. Czy prowadzone były na Wydziale lub planowane są w przyszłości wykłady dotyczące interesującej nas dziedziny? /jakie, ile godzin w semestrze/
 3. Czy Pana/i/ zdaniem tematyka historii nauki i techniki uwzględniona jest w procesie nauczania w stopniu: niedostatecznym, wystarczającym, nadmiernym? Jeśli w niedostatecznym, to jakie są tego przyczyny i w jaki sposób sytuację tę można zmienić?
-
4. Czy prowadzone są na Wydziale prace naukowe /habilitacyjne, doktorskie, magisterskie lub inne/ o charakterze historycznym? /O ile tak, byłibyśmy wdzięczni za podanie wykazu prac wykonanych, aktualnie prowadzonych lub planowanych/. Czy - i jakie istnieją możliwości ich publikacji?
 5. Następujące osoby zajmują się historycznym aspektem swych specjalności, względnie wykazują tego rodzaju zainteresowania i podjęłyby chętnie współpracę w tej dziedzinie.

Ryc. 4. Ankieta Zakładu Historii Nauki i Techniki PAN (1977)

4. „Problematyka historii nauki i techniki w działalności naukowo-badawczej i dydaktycznej wyższych uczelni w zakresie nauk ścisłych i techniki” realizowanej przez Zakład Historii Nauki i Techniki PAN

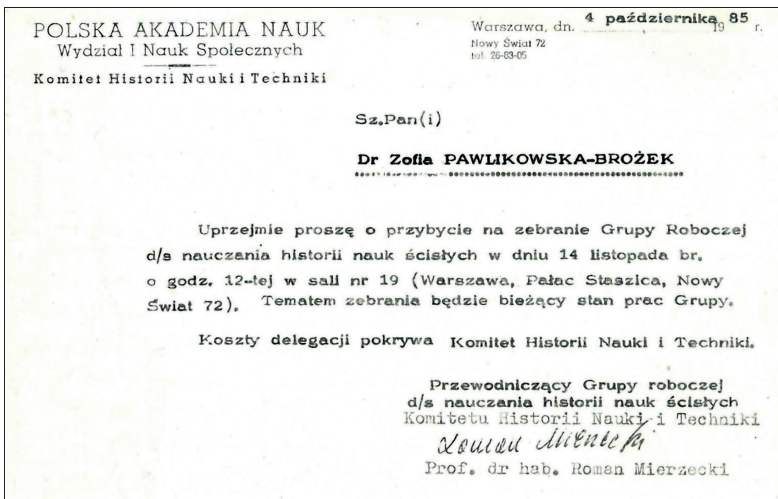
Poniżej publikujemy informacje o pracy nad opracowywaniem „Problematyka historii nauki i techniki w działalności naukowo-badawczej i dydaktycznej wyższych uczelni w zakresie nauk ścisłych i techniki” realizowanej przez Zakład Historii Nauki i Techniki¹⁴, któ-

¹⁴ Zakład Historii Nauki i Techniki PAN funkcjonował w latach 1958–1974. Następnie został przekształcony w Zakład Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN (1974–1977), przemianowany w Instytut Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN (1977–1994), a następnie w Instytut Historii Nauki PAN (1994–2014); od 2014 r. Instytut Historii Nauki im. Ludwika i Aleksandra Birkenmajerów PAN.

rym kierował prof. Józef Miąso; zamieszczamy zaproszenie i pytania ankietowe.

Udział Przewodniczącej Komisji w pracach prowadzonych przez Zakład Historii Nauki i Techniki i Komitet Historii Nauki i Techniki PAN miał duży wpływ na to, że badania w zakresie historii matematyki prowadzone przez Komisję spełniały standardy metodologiczne i naukowe w zakresie tworzonej subdyscypliny. Badania przyczyniły się do propagowania historii nauki.

Problematyka badawcza o której mowa w Ryc. 5 (dół) i jej analizy miały wpływ na kształtowanie się środowiska historyków nauki w poszczególnych dyscyplinach naukowych w szkołach wyższych, na działalność naukową i dydaktyczną osób wykładających historię dyscyplin. W tym czasie takie zajęcia obejmowały na uniwersytetach 60 godzin i więcej. Obecnie liczba godzin dydaktycznych z historii danej dyscypliny jest zredukowana do minimum, zdarza się, że do 15 godz. albo student nie zapoznaje się w ogóle z historią swojej dyscypliny. To duży uszczerbek w wiedzy studenta – szczególnie przyszłego nauczyciela. Badania w latach międzywojennych wniosły wiele ciekawych rozwiązań dydaktycznych, metodycznych w nauczaniu matematyki, które warto, aby znalazł dzisiaj nauczyciel matematyki. Nie należy też zapominać o założeniach i skutecznej realizacji edukacji domowej w Królestwie Polskim, szczególnie w Warszawie (zob. Domoradzki 2017).

Ryc. 5. Zaproszenie na zebranie Grupy Roboczej ds. nauczania historii nauk ścisłych

Współpraca dr Z. Pawlikowskiej z IHN PAN, Komitetem Historii Nauki i Techniki PAN trwała do pierwszej dekady XXI w., jeszcze po rezygnacji z przewodniczenia Komisji Historii Matematyki w 2000 r., którą złożyła podczas posiedzenia Komisji. Wspomniane posiedzenie miało miejsce w Zielonej Górze podczas trwania Szkoły Historii Matematyki.

5. Działania Polskiego Towarzystwa Matematycznego na rzecz historii matematyki w latach 70. XX wieku

Warto odnieść się do działań Polskiego Towarzystwa Matematycznego na rzecz historii matematyki, w latach 70. XX w. można je określić jako niezwykle sprzyjające. W mini archiwum znajduje się broszura PTM do użytku wewnętrznego¹⁵. Są w niej odpowiedzi na ankietę w sprawie propozycji udziału członków PTM w działalności naukowej, popularyzacyjnej, dydaktycznej, pracach podejmowanych dla rozwoju poszczególnych działów matematyki, w tym historii matematyki. Autorzy propozycji na rzecz historii matematyki zostali wpisani do 6 działających komisji: Popularyzacja matematyki i szkolnictwo średnie; Podręczniki szkolne; Szkolnictwo wyższe, szkoły uniwersyteckie; Szkolnictwo wyższe, uniwersytety WSP (pisownia oryginalna); Wydawnictwa matematyczne; Zastosowania matematyki. Prof. Roman Duda proponuje odczyty z historii topologii rozmaitości, np. o obecnym stanie badań nad rozwiązaniem hipotezy Poincaré'go. Mgr A.B. Empacher zgłosił tematy: komputeryzacja jako zjawisko historyczne, rola metody delfickiej w organizowaniu rozwoju nauki. W ramach prac autorskich i wydawniczych dr W. Pogorzelski zgłosił propozycję encyklopedii matematyki lub przynajmniej wyczerpującego słownika terminów matematycznych, doc. A. Wachulka proponuje opracowanie historii matematyki w Polsce, podobny temat zgłosił mgr Andrzej Mąkowski. To wskazuje na potrzebę podobnych informacji o działalności matematyków w Polsce.

¹⁵ „1. Odpowiedzi na ankietę w sprawie udziału członków PTM w pracach podejmowanych przez Towarzystwo w kadencji 1976–1978, Warszawa 1976, ss. 46 (zsyte kartki papieru A4 w formie A5). Prezesem PTM był wtedy prof. dr hab. Roman Sikorski.

2. Odpowiedzi na ankietę w sprawie udziału członków PTM w pracach podejmowanych przez Towarzystwo w kadencji 1978–1979, Warszawa 1978, ss. 34 (format A5 z tekturową okładką). Prezesem był wtedy prof. dr hab. Władysław Orlicz.”

Odnotujmy dwa zgłoszenia wydania w języku polskim w serii Biblioteka Matematyczna (PWN we współpracy PTM). Prof. Tatarkiewicz zgłosił wydanie *Elementów* Euklidesa wydanych przez Muzeum w Aleksandrii. Doc. dr Jerzy Mioduszeński zaproponował wydanie książki *General Topology* [Sierpińskiego uzupełnienie autora] wydanej w Toronto w 1950. Książkę tłumaczyła Cypra Cecylia Krieger-Dunaj (1894–1974) matematyczka związana z Polską.¹⁶ W 1919 r. rozpoczęła w Wiedniu studia na kierunku fizyka matematyczna. W 1920 r. wyjechała z rodziną do Kanady, w Toronto studiowała matematykę, była pierwszą kobietą w Kanadzie, która uzyskiwała doktorat z matematyki w 1925 roku. Doc. A. Wachulka (1909–1991) zgłosił propozycje przygotowania artykułów związanych z historią matematyki i historią nauczania w Polsce do miesięcznika „Delta” i do rocznika PTM „Wiadomości Matematycznych”.

W odpowiedzi na ankietę, w dziale opracowanie historii matematyki z zakresu gromadzenia materiałów historycznych dotyczących matematyki i ich przekazywaniu PTM, korespondencji mającej wartość historyczną, opracowywanie zagadnień, przyczynków do historii matematyki znajdujemy zgłoszenia wybitnego nauczyciela matematyki mgr. Antoniego Bielaka, który proponuje wspomnienia o prof. Tadeuszu Ważewskim, o prof. Opialu, jak również tekst o starodrukach Witelona. Doc. Adam Wachulka pragnął opracować historię matematyki w Polsce. Dr Alina Dawidowicz proponowała informacje o zapomnianych podręcznikach S. Banacha, W. Sierpińskiego i W. Stożka do gimnazjum i szkół powszechnych z lat 30. XX w. i o rodzinnym domu Steinhauśów (domu jej dziadków). Prof. Roman Duda zadeklarował współpracę, tematów nie podał. Dr Mieczysław Lubański (1925–2015) zaproponował napisanie artykułu poświęconego polskim maszynom liczącym, zaś mgr Adam B. Empacher¹⁷ zgłosił przygotowanie opracowania historii maszyn liczących w Polsce. Mgr Władysław Bas zgłosił podjęcie tematu zastosowań matematyki (informacje prasowe, kopie pism etc.).

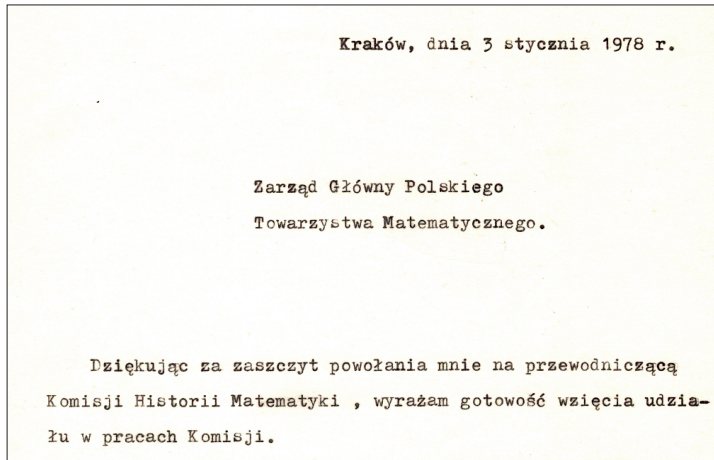
PTM spełniało ważną rolę w badaniach nad historią matematyki w Polsce, szczególnie znaczna część środowiska była zainteresowana matematyką we Lwowie i Wilnie w okresie międzywojennym – to były bowiem białe plamy w naszej historii.

¹⁶ Zob. więcej Portal Matematycy i Informatycy Podkarpacia [2023](#).

¹⁷ Zob. Empacher 1960.

7. Powołanie Komisji Historii Matematyki przy Zarządzie Głównym Polskiego Towarzystwa Matematycznego

Komisja Historii Matematyki została powołana przez Zarząd Główny Polskiego Towarzystwa Matematycznego 17 grudnia 1977 r.

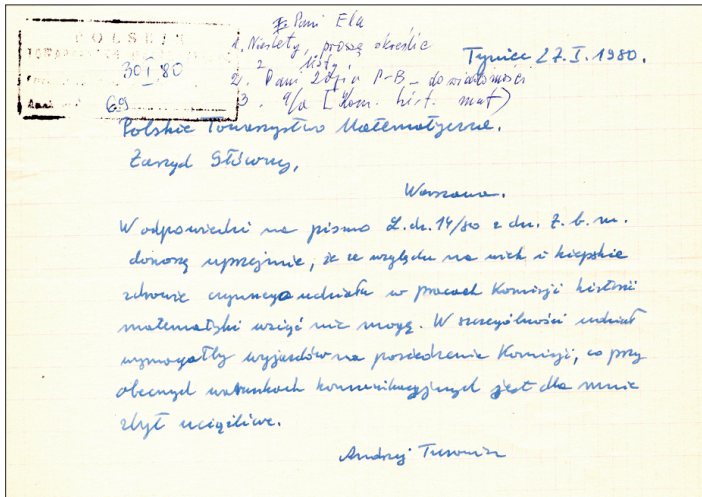

Ryc. 6. Podziękowania Przewodniczącej skierowane do Zarządu Głównego PTM

Po powołaniu Komisji Przewodnicząca zaproponowała jej skład, zwracała się do wielu matematyków zainteresowanych historią matematyki, niektórzy odmówili, dla przykładu ks. prof. Andrzej Turowicz. Warto zwrócić na kilka aspektów prezentowanego pisma, m.in. do kogo kierowana była korespondencja oraz w jaki sposób dokumentowana.

W 1979 r. odbyła się w Warszawie zorganizowana przez Komisję i IHNiT PAN dwudniowa sesja poświęcona historii polskich ośrodków matematycznych: warszawskiego, krakowskiego, poznańskiego, lubelskiego, wrocławskiego, łódzkiego, toruńskiego i śląskiego. Poszerzone materiały z tej sesji o historię ośrodków: lwowskiego (W. Orlicz) i wileńskiego (L. Jeśmanowicz) zaginęły w redakcji IM PAN, co uniemożliwiło ich wydanie (zob. Pawlikowska- Brożek, 1997).

W 1980 również w Pałacu Staszica z inicjatywy Komisji odbyła się sesja poświęcona Józefowi Marcinkiewiczowi (1910–1940). Drugą część sesji poświęcono tematyce wykładu dla studentów sekcji nauczycielskich z rozwoju pojęć matematycznych (historii matematyki).

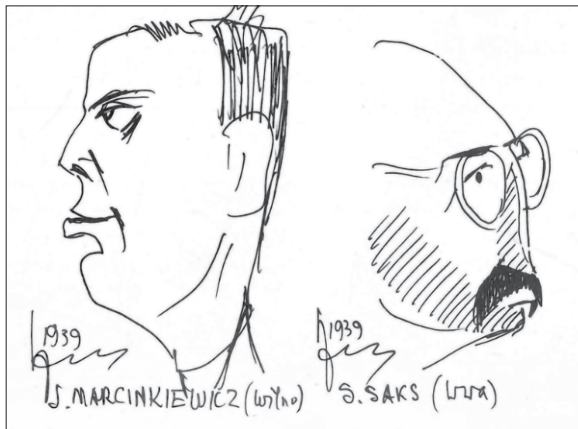
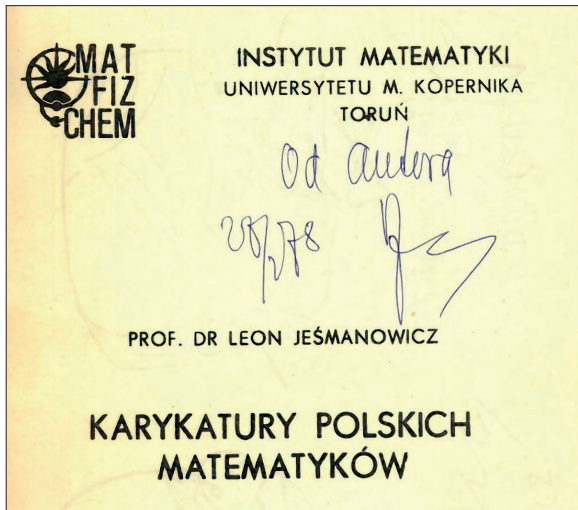

Ryc. 7. Odpowiedź do Przewodniczącej Komisji na zapraszające pismo z ZG PTM ks. prof. A. Turowicza z Tyńca

Sylwetkę – J. Marcinkiewicza – ofiary NKWD zaprezentował m.in. L. Jeśmanowicz (1914–1989), który był niezwykle zainteresowany udziałem w badaniach historii matematyki w Polsce, przede wszystkim w jego ukochanym Wilnie. Trudno zliczyć ile wykonał karykatur matematyków. Jednoczyli nimi różne środowiska matematyczne. Należy zauważyć, że swoim talentem plastycznym i niezrównanym „wileńskim” sposobem wysławiania w dużej mierze przyczynił się do kształtowania się środowiska historyków matematyki.

W lipcu 1981 r. przypadała 40 rocznica mordu profesorów lwowskich, w szczególności matematyków, którzy zginęli na Wzgórzach Wóleckich we Lwowie w nocy z 3 na 4 lipca 1941r. Sesja odbyła się wieczorem 12 grudnia 1981 r. na kilka godzin przed ogłoszeniem stanu wojennego. Referaty przedstawili Stanisław Hartman (1914–1992), Andrzej Turowicz (1904–1989) (z taśmy, patrz niżej), Kazimierz Szalajko (1912–2003), Alina Dawidowiczowa (1918–2007), Edward Otto (1908–1986).

Dzień wcześniej, czyli 11 grudnia 1981 r. ZG PTM powołał Komisję w składzie: Doc. Dr Jerzy Albrycht, Prof. dr J.J. Charatonik, Mgr Alicja Dąbrowska, Dr Alicja Derkowska, Prof. dr Roman Duda, Dr Alina Dawidowicz, Doc. dr Tadeusz Iwiński, Prof. dr Leon Jeśmanowicz, Doc. dr Otomar Karwowski, Prof. dr Mieczysław Kucharzewski,

Ryc. 8 i 9. Strona tytułowa wydawnictwa broszurowego z 1977 r. Obok karykatury Józefa Marcinkiewicza i Stanisława Saksa (1897–1942)¹⁸.

Mgr Stanisław Kolankowski, Doc dr Mieczysław Lubański, Dr Lech Maligranda, Prof. Władysław Orlicz, Dr Zofia Pawlikowska-Brożek, Mgr Szymon Plewik, Dr Piotr Steckiewicz, Doc. Kazimierz Szalajko,

¹⁸ Wybitny matematyk z Warszawy (magisterium, doktorat i habilitacja). W 1932 r. spędził rok w USA, był stypendystą Rockefellera w USA. W l. 1940–1941 we Lwowie, pracował na ukraińskim uniwersytecie. Wrócił do Warszawy w 1942. Aresztowany w pociągu, zginął 23 listopada 1942 roku.

Prof. dr Eustachy Tarnawski, dr Włodzimierz Trochanowski, doc. dr Adam Wachulka, mgr Piotr Zarzycki. Pismo podpisał Wiceprezes PTM prof. dr Andrzej Schinzel. W 1985 r. członkami honorowymi Komisji zostali prof. dr Władysław Orlicz i dr Stanisław Dobrzycki. Do Komisji zostali dołączeni mgr Stanisław Domoradzki, dr Barbara Pilatowa. Skład Komisji został uszczuplony o mgr Alicję Dąbrowską, dr. Lecha Maligrandę, mgr. Szymona Plewika, prof. dra Eustachego Tarnawskiego, mgr. Piotra Zarzyckiego. Komisja liczyła 20 osób i 2 członków honorowych.

Krukiów - Tydzień 29. X. 1981.

Zarząd Słowy
Polskiego Towarzystwa Matematycznego.

W odpowiedzi na zaproszenie do udziału w sesji poświęconej wymiordowaniu matematyków łowickich dowodzę uprzejmie, że w poranym terminie t.j. 12. grudnia b.r. nie mogę wziąć udziału w sesji. Od dnia 7. do 12. grudnia odbywają się u nas rekolekcje w czasie których nie możemy polegnąć się z udziałem wystąpić poza domem. Gdyby termin był przesunięty, to mógłbym poświęcić coś na temat moich wspomnień o profesorach Łowickim i Sturkie, którym dołba smutem. Nadmieniam o samym uczestnictwie ich w tym tylko tyle że ich uczestnictwo i uczestnictwo.

Ryc.10. Odpowiedź ks. Prof. A. Turowicza w sprawie niemożności uczestnictwa Sesji w dniu 12 XII 1981 r.

8. Apel Komisji do Studenckich Kół Naukowych

W 1985 członkini Komisji dr Alicja Derkowska w uzgodnieniu z przewodniczącą Komisji przygotowały *Apel Komisji Historii Matematyki PTM do Studenckich Kół Naukowych Matematyków*. W Apelu jest propozycja, aby koła naukowe w swojej działalności uwzględnili badania z dziedziny historii matematyki. Przede wszystkim należy zwrócić uwagę na fotografie, rękopisy, korespondencje, notatki z oryginalnych

wykładów, sprawozdania z ciekawych posiedzeń, próby prześledzenia powstania pojęcia matematycznego, kolejne dowody interesującego twierdzenia. Apel kierowany był do przyszłych nauczycieli matematyki, ich zainteresowanie historią matematyki miało za zadanie humanizować matematykę. Sam pamiętam niezapomniane spotkania w Instytucie Matematyki UJ z ks. prof. Andrzejem Turowiczem – niezwykle świadkiem przedwojennej matematyki w Krakowie i Lwowie.

9. Prace związane z przygotowaniem materiałów do Słownika Matematyków Polskich

Przewodnicząca Komisji uczestniczyła z urzędu w Walnych Zgromadzeniach PTM, najwyższym ciałem statutowym Towarzystwa. Komisja Historii Matematyki zwracała się do Komitetu Matematycznego PAN w sprawie pokrycia kosztów przepisywania kosztów przepisywania na maszynie materiałów biograficznych przygotowanych przez Zespół Redakcyjny *Słownika Matematyków Polskich* (przy Komisji Historii Matematyki PTM), które były wydawane w preprintach (seria C) przez IM PAN. Ukazało się 7 zeszytów, niektóre numery były dodrukowywane.

Aktywnie w recenzje biografów włączali się prof. Krzysztof Tatariewicz, prof. Jerzy Mioduszeński, prof. Andrzej Schinzel i inni. W liście z 1 X 1985 przewodnicząca Komisji serdecznie dziękuje za uwagi dotyczące kryteriów doboru haseł (czy tylko profesorowie i doktorzy habilitowani będą mieli hasła w słowniku, czy też będą o tym decydować inne kryteria). Honorowanie wielkości postaci długością biografu nie zawsze było możliwe z oczywistych przyczyn. Z trudnością przebiegał się pomysł, by o tym kogo uczcić biogramem w słowniku decydowały wyniki naukowe i publikowane prace.

Dyskusje na ten temat trwały dość długo, podobnie jak z formatem biografu. Wiele sugestii przesłanych przez osoby zainteresowane znalazło się w opublikowanych biografach. W *Słowniku Biograficznym Matematyków Polskich* wyraźnie określono co należy uwzględnić w notce biograficznej:

... uwzględnić możliwie pełne wiadomości biograficzne, przebieg pracy naukowej, omówienie podstawowych wyników naukowych lub organizacyjnych, ważniejsze publikacje. Nota biograficzna ma zawierać dokładną datę i śmierci

urodzenia z podaniem miejscowości (w brzmieniu ówczesnym), imiona rodziców, przebieg wykształcenia, działalność zawodowa, naukową, tytuły ważniejszych prac naukowych, w tym doktorskiej i habilitacyjnej z podaniem miejsca publikacji, osiągnięcia dydaktyczne i organizacyjne w zakresie matematyki, a także inne zainteresowania. Informacja bibliograficzna, kończąca notę ma zawierać najważniejsze źródła, informacje o spisie prac osoby opisywanej (o ile taka istnieje). (Domoradzki, Pawlikowska-Brożek, Węgłowska 2003, s. 3).

Prof. Tatarkiewicz w latach 90. zaproponował postać biogramu dla ... samego siebie. Jako jeden z pierwszych korzystał z tekstowych programów komputerowych i drukarki. Poniżej przedstawiamy ten przykład, jego lektura oddaje charakter dyskusji o tym jakie informacje powinny być zawarte w biogramie.

TATARKIEWICZ KRZYSZTOF (1923 - □)

Krzysztof Franciszek-Ksawery T. [tu miejsce na podanie ew. herbu osób ur. przed 1800 r., też miejsce na ewent. pierwotne nazwisko] ur. 13 grud. 1923 w Warszawie jako syn Władysława T. (prof. Uniw. Warszawskiego) i Teresy z Potworowskich. Matura na kompletach Państw. Gimn. i Lic. im. St. Batorego w 1942. 1940 - 44 studia chemiczne i równocześnie od 1942 studia matematyczne na tajnych kompletach U.W. (K. Borsuk, J. Łukasiewicz, St. Mazurkiewicz, A. Mostowski, W. Siepiński). Od 1945 studia U.J. Mgr 1947 u T. Ważewskiego (praca mgr z topologii drukowana w Fund. Math.), doktorat U.J. (promotor T. Ważewski). Lato 1946 i rok 1948/9 studia w Paryżu. Asystent-wolontariusz U.J. wiosna 1945. Asystent Polit. Śląskiej z siedzibą w Kakowie, potem Wydz. Politechnicznych przy A.G.H, wreszcie U.J. 1945 - 1951. Zast. prof. 1951 - 53, docent 1953 - 60, prof. n. 1960 -62 U.M.C.S. w Lublinie. Prof. Polit. Warsz. 1962 - 70, U.W. 1970 - □. Visiting Prof. w Chicago 1964/5. Zajmował się głównie jakościową teorią r. różniczkowych. Autor pierwszego polskiego podręcznika rachunku wariacyjnego („Rachunek Wariacyjny”, t.2, Warszawa 1969 i 1970) - do uprawiania którego zachęcił (jako promotor doktoratów) kilku swych uczniów. Pozatym prace z mechaniki teoretycznej i jej metodologii. Emerytura □. Uprawiał taternictwo (kilkadziesiąt nowych dróg w Tatrach i wyprawy poza-tatrzańskie). Miał żonę i syna fizyka. Zmarł □□□ na □.

Ryc.11. Przykład, jak konstruować biogram na swoim przykładzie.

Komisja i jej członkowie otrzymywali zaproszenia, m.in. w 1985 roku na Konferencję Historii Logiki organizowanej przez Zakład Logiki Instytutu Filozofii UJ, Instytut Filozofii i Socjologii PAN oraz Komisję Nauk Filozoficznych Krakowskiego Oddziału PAN. Sprawami organizacyjnymi zajmowali się: doc. dr hab. E. Żarnecka-Biały i dr Piotr Krzystek. Konferencja była poświęcona Leonowi Chwistkowi (1884–1944), przedstawiono pięć referatów związanych z logiką matematyczną: Romana Dudy – *Spory wokół aksjomatu wyboru*; Romana Murawskiego – *G. Peano a rozwój logiki symbolicznej*; W. Maluszyńskiego – *Prawdopodobieństwo logiczne w ujęciu Stefana Mazurkiewicza*; E. Żarneckiej-Biały (1930–2009) – *Z historii rozumowań nie wprost*; Jan Zygmunta – *Alfreda Tarskiego droga do teorii modeli*. Konferencja z historii logiki miała już długą tradycję, uważam, że też wpłynęła na organizację i kształt Szkół Historii Matematyki.

10. Organizacja Szkół Historii

Pierwsze szersze spotkanie naukowe zorganizowane przez Komisję miało miejsce w Zielonej Górze w 1985 r. Informacje o nim były umieszczone w Biuletynie PTM. Prace trwały od 1984 roku. Prezes PTM prof. W. Żelazko prosił Rektora WSP w Zielonej Górze o pokrycie kosztów zakwaterowania i wyżywienia dla członków Komisji. Ta mini „Szkoła” rozpoczęła się 4 maja i trwała 3 dni (wliczając dni przyjazdu i wyjazdu). Jej tytuł brzmiał „Historia matematyki a Nauczanie Szkolne Matematyki” i korelował z badaniami prowadzonymi w WSP w Zielonej Górze.

Po sukcesie spotkania ruszyły prace związane z konferencjami z historii matematyki, nazywane wtedy Szkołami Historii Matematyki. Na Zjeździe PTM w Kielcach odbyło się posiedzenie Komisji Historii Matematyki, na którym problematyka szkół została zarysowana i co ciekawe, że w czasie mizerii finansowej w szkolnictwie wyższym Zarząd Główny PTM finansował udział w posiedzeniach członkom Komisji, którzy nie otrzymali delegacji z miejsca pracy. To była duża pomoc dla funkcjonowania Komisji ze strony PTM.

I Szkoła Historii Matematyki odbyła się w Pokrzywniej od 1 do 6 czerwca 1986. Przygotowania trwały od roku poprzedniego. Szkołę zorganizowały uczelnie opolskie Wyższa Szkoła Pedagogiczna przy współudziale Wyższej Szkoły Inżynierskiej Poniżej prezentujemy dwa

Stanisław Domoradzki
Działalność Komisji Historii Matematyki przy Zarządzie Głównym Polskiego...

Janusz J. Charatonik
UNIWERSYTET WROCŁAWSKI
im. Bolesława Bieruta
WYDZIAŁ MATEMATYKI, FIZYKI I CHEMII
INSTYTUT MATEMATYCZNY
50-341 Wrocław, pl. Grunwaldzki 2/4

Wrocław, dnia 5 czerwca 1985
tel. centrala 866-96-266-98 211500
dyskret. 297-17

L. dz. _____

Dr Zofia Pawlikowska-Brożek
ul. Krowoderskich Zuchów 25 m. 11
31-271 Kraków

Szanowna Pani Doktor!

Dziękuję za list z 22 maja. Odpowiadając, przesyłam kilka informacji dotyczących konferencji z historii geometrii.

1. Proponowana lista prelegentów jest następująca (kolejność antyalfabetyczna): 1) doc. dr Wacław M. Zawadowski - przyjmuje z entuzjazmem zaproszenie (rozmawiałem telefonicznie) i proponuje od siebie dwa tematy: 1° Historia odkrycia niewymierności, 2° Krytyczne omówienie książki I. Lakatosa "Proofs and refutations". Prof. Duda i ja uważamy, że oba proponowane referaty należałoby zaakceptować i włączyć do programu konferencji. 2) dr Witold Wysszyk (z Wrocławia) - przyjmuje z entuzjazmem zaproszenie (rozmawiałem telefonicznie) i z przyjemnością akceptuje proponowany mu temat "Historia konstrukcji geometrycznych". 3) doc. dr Lesław W. Szczęcha - nie rozmawiałem; proponujemy temat: "Zarys dziejów geometrii do połowy XIX wieku" lub "Rozwój pojęcia przestrzeni". 4) doc. dr Maria Moszyńska - nie rozmawiałem; proponujemy temat: "Historia podstaw geometrii", lub jakiś inny, związany z podstawami geometrii, zaproponowany przez doc. Moszyńską. 5) prof. dr Mieczysław Kucharski - nie rozmawiałem; proponujemy temat "Geometria różniczkowa a kosmologia" lub "Geometria od połowy XIX wieku". 6) dr Marek Kondon - nie rozmawiałem; proponujemy temat "Program Erlangeński". 7) prof. dr Roman Duda - przyjmuje bez entuzjazmu zaproszenie (rozmawiałem osobście i telefonicznie) i - z dużymi oporami - zgadza się wygłosić odczyt na zaproponowany przez siebie temat "Rozwój pojęcia przestrzeni" jedynie wtedy, gdy ktoś z poprzednio wymienionych odmówi.

Lista ta nie jest ani kompletna, ani zamknięta. Np. nie ma na niej dr Zofii Pawlikowskiej-Brożek: proszę bardzo o wpisanie się na listę prelegentów, temat wg uznania. Prof. Duda proponował też mnie, ale zdecydowanie odmówiłem.

2. WSP w Opolu ma o to pomóc w rozważaniu i komunikatu - piśmie gdzieś na ten cel będą przesłane.

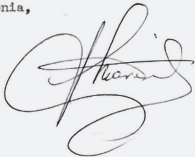
3. Rozmawiałem dziś raz jeszcze z doc. dr Krystyną Piróg-Rzepecką

WDR - Zam. 127/74-1985

2

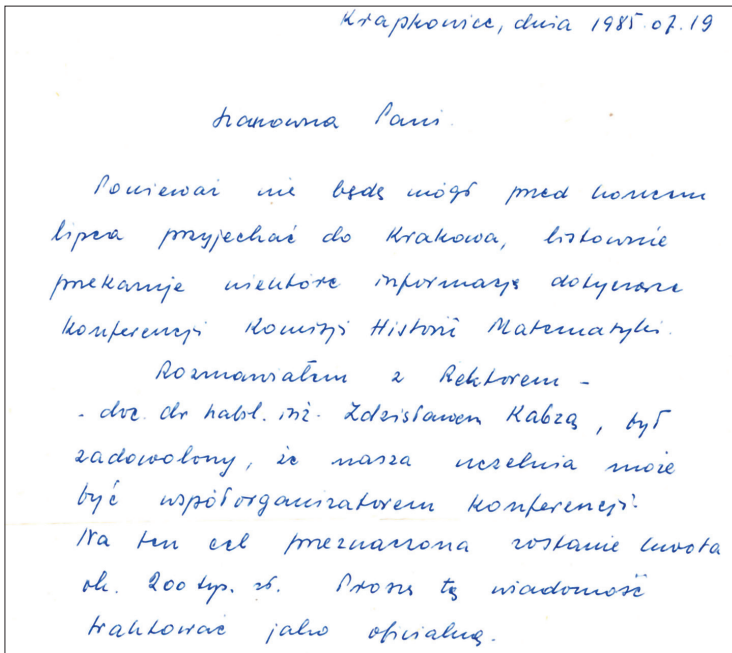
(dyrektor Instytutu Matematyki WSP w Opolu), która przekazała mi sugestię dra Piotra Steckiewicza, aby do grona organizatorów dołączył Wyższą Szkołę Inżynierską w Opolu. Opolska WSI jest bogatsza od WSP, mogłaby pomóc finansowo i organizacyjnie, co byłoby korzystne dla konferencji, a co także z jakichś tam względów byłoby korzystne dla samej WSI. Prof. Duda i ja uważamy, że propozycja ta warta jest zaakceptowania (choćby tylko ze względów finansowych, pomijając inne). Doc. Piróg-Rzepecka gorąco popiera tę propozycję. Sądzę, że zaakceptuje ją także ZS PTK. Oczywiście jest to na razie propozycja dra Steckiewicza, który ją przedstawi w tych dniach rektorowi WSI, i ma nadzieję przekonać go do tej sprawy. O wyniku rozmów poinformuję Panią Doktor telefonicznie lub listownie, i wtedy może na będzie zaproponować Zarządowi Głównemu zwrócenie się piśmem do rektora WSI (w wypadku wstępnej ustnej akceptacji rektora).

Łączę bardzo serdeczne pozdrowienia,

Ryc.12. Pismo prof. Janusza Charatonika w sprawie organizacji I Szkoły Historii Matematyki przez WSP w Opolu.

pisma w tej sprawie, pierwsze prof. Janusza Charatonika (1934–2004), który reprezentował WSP (głównym miejscem jego pracy był Uniwersytet Wrocławski jeszcze im. Bolesława Bieruta) i drugie dra Piotra Steckiewicza z WSI w Opolu. Zwróćmy uwagę na jakich szczeblach były podejmowane decyzje w sprawie organizacji konferencji: rektory uczelni, Zarząd Główny PTM, trzeba było posiadać dobre zdolności dyplomatyczne, żeby sprostać negocjacjom. Poniżej dwa końcowe pisma, które są związane z organizacją I Szkoły Historii Matematyki.

Krakowice, dnia 1985 07.19

Drogonna Pani.

Powiem ci bede mógł przed koniec lipca przyjechać do Krakowa, listownie przekazuję niektóre informacje dotyczące konferencji Nowej Historii Matematyki.

Rozmawiałem z Rektorem -
- dr. dr. hab. ni. Zdzisławem Kabzą, był zadowolony, iż nasza uczelnia może być współorganizatorem konferencji.

Na ten cel przewidziano wstawie kwota ok. 200 tys. zł. Proszę tę wiadomość traktować jako oficjalną.

Ryc.13. Pismo dra Piotra Steckiewicza w sprawie organizacji I Szkoły Historii Matematyki przez WSI w Opolu.

Szkoła w Pokrzywniej była bardzo udana, tym samym Szkoły Historii Matematyki zaczęły funkcjonować dość regularnie. Kolejną współorganizował Instytut Matematyki Uniwersytetu Szczecińskiego (Lubień 1987). Tematyka dotyczyła matematyki XIX, teorii liczb i arytmetyki, algebry, geometrii i analizy.¹⁹

¹⁹ Do kolejnych Szkół nawiążemy w następnej publikacji.

Przez lata do roku 2000, konferencje odbywały się na przemian, nad morzem i na południu Polski.²⁰ Tak było do 2005 roku, potem przez kilka lat konferencje odbywały się w Iwoniczu Zdroju (autor opracowania do 2012 był ich organizatorem, nazwanych wtedy konferencjami naukowymi z historii matematyki, naukową opiekę sprawował dr hab. Witold Więśław (1944–2023) z Uniwersytetu Wrocławskiego). Od 2013 r. konferencje odbywały się w Będlewie k/Poznania w ośrodku konferencyjnym Instytutu Matematycznego PAN, W tym roku organizację konferencji, na prośbę W. Więśława, przejął prof. Lech Maligranda.

11. Wykłady z historii matematyki na polskich uczelniach.

Komisja zbierała informacje o prowadzonych wykładach na polskich uczelniach z zakresu historii matematyki: Uniwersytet Warszawski, Wydział Matematyki – Informatyki – Mechaniki, wykład Historia matematyki, dr hab. Marek Kordos (informacja 1986); Uniwersytet Wrocławski, IV/V rok, sekcja ogólna (nauczycielska), Historia matematyki 2h wykład, 2h ćw. przez 2 semestry, prowadzą na zmianę prof. Roman Duda i prof. Władysław Narkiewicz (1986; UAM Poznań, Rozwój pojęć matematycznych, dr Roman Murawski, J. Albrycht; UMK Toruń, Rozwój pojęć matematycznych, prof. L. Jeśmanowicz a) rozwój teorii funkcji rzeczywistych, b) „Elementy” Euklidesa; WSP Rzeszów, Rozwój pojęć matematycznych w 30 h. wykład, 30h ćw., prof. Zenon Moszner; Uniwersytet Szczeciński, Instytut Matematyki, Rozwój pojęć matematycznych na tle historii matematyki, 30h wykład, dr Stanisław Fudali. W Wyższych Szkołach Pedagogicznych w Zielonej Górze i Opolu nie były prowadzone wykłady z tej dyscypliny w 1986 i wcześniej.

12. Korespondencja

Komisja otrzymywała ciekawą korespondencję, m.in. od prof. Krzysztofa Tatarkiewicza, który jeden z listów poświęcił Bolesławowi Sobocińskiemu (1906–1980) i Stefanowi Mazurkiewiczowi (1888–1945) i ich

²⁰ Tematyka Szkół Historii Matematyki jest opisana w I tomie czasopisma powołanego przez PTM w 2006 roku „Antiquitates Mathematicae” i poświęconego historii matematyki. Zob. Wiesław 2007.

przypuszczalnej współpracy z Biurem Szyfrów. Później ta współpraca została potwierdzona w przypadku Mazurkiewicza i W. Sierpińskiego S. Leśniewskiego (zob. Kozaczuk 2004). Sobociński był w czasie wojny przewodniczącym najwyższego grona NSZ – konspiracyjnej organizacji wojskowej. Był zaproszony z innymi przywódcami Polski Podziemnej na spotkanie w Milanówku z władzami sowieckimi w marcu 1945. Uniknął aresztowania, a tym samym udziału w procesie szesnastu w Moskwie.

Wśród pracowników Wydz. Mat. UW uparcie krążą wersje, że B. Sobociński przed wojną współpracował z Biurem Szyfrów Sztabu Generalnego WP. Oczywiście są to ludzie, za młodzi by sami coś wiedzieć źródłowo - zresztą coś podobnego mówi się i o St. Mazurkiewiczu.

Argumenty są za i przeciw. Ja sam o tym "po linii" domowej nie słyszałem o tym nigdy - nie jest to argument, gdyż Sobociński ani mojemu Ojcu (ani tym bardziej mnie) by tego nie mówił. Nie wspomina się też o tym w książkach o "Enigmie" (są one głównie oparte na wspomnieniach J. Rajewskiego) - ale pracował on pewnie w innym zespole niż Rajewski, a w rozmowach między członkami różnych zespołów obowiązywał zakaz rozmów na tematy "zawodowe". Plotki mogły znacznie później powstać wśród młodych matematyków, wśród których symbolika Łukasiewicza (stosowana przez Sobocińskiego) mogła robić wrażenie szyfru... Niestety kiedy ostatni raz widziałem B. Sobocińskiego (w 1965 roku) nic o tych plotkach nie wiedziałem i - oczywiście - się jego o nie nie pytałem.

Ale jednak w książce Wł. Kozaczuka *"W kręgu "Enigmy"* (Warszawa 1978) str. 18 pisze się, że "... analizowano niemieckie depesze m.in. z udziałem profesorów-matematyków UW". A więc - chyba - rzeczywiście była tam jakaś współpraca, może właśnie B. Sobocińskiego (był docentem długo przed wojną) i St. Mazurkiewicza. Gdyby ta współpraca rzeczywiście miała miejsce, to tłumaczyłoby wiele. Na przykład, iż mimo, że Sobociński był człowiekiem oderwanym od życia, to jednak w czasie wojny miał różne dziwne kontakty, które - być może - ostrzegły go przed pułapką (*"Proces 16-tu"*) w Milanówku. Ale przyczyna nie pójścia na to zebranie mogła być inna, ^{brak zaproszenia do wojny i do socjalizmu} gdyby go Bezpieka złapała, to o jego procesie napewno by stalinowska prasa napisała, że "wykazuje zwierzęcą nienawiść do socjalizmu". Miał też bardzo złośliwe wypowiedzi o Rosjanach. Sam je słyszałem jak mówił n.p., że *jest obelgą dla zwierząt mówić o Rosjanach jako o "zwierzętokształtnych"* (aluzja o ówczesnego dowcipu, że o Rosjanach należy właśnie mówić "zwierzętokształtne" (jako odwrócenie "człekokształtne" małpy).

N.b. o te wojenne kontakty B. Sobocińskiego (m.in. też i z NSZ'etem) miał do niego (już po wojnie) wielkie pretensje K. Borsuk.

Ryc 10. List prof. Krzysztofa Tatarkiewicza z 17 XII 1991.

13. Udział Komisji w inicjatywach środowiska matematycznego

W związku ze zbliżającą się 90 rocznicą urodzin prof. Tadeusza Ważewskiego (1896–1972), Oddział Krakowski PTM nie dał się namówić na uroczystość, chociaż byłaby to okazja do przypomnienia osiągnięć krakowskiej szkoły równań różniczkowych. Przewodnicząca podzieliła się też refleksją, którą określiła mianem smutnej. W ubiegłym, roku (1985) była rozważana propozycja zorganizowania sesji poświęconej „filarom” działającym w matematycznym środowisku krakowskim: Stanisławowi Zarembie, Franciszkowi Leji, Tadeuszowi Ważewskiemu. Skończyło się na sesji poświęconej F. Leji.

Przewodnicząca zauważa, że nie ma dotąd dogłębnego opracowania dorobku Stanisława Zaremby, konstatuje, że w związku z referatem znanego fizyka z UJ prof. Bolesława Średniawy (1917–2014), który odbył się ramach PTM co następuje:

Uwypuklenie swoistego stosunku Zaremby do teorii względności, z brakiem naświetlenia jego dorobku matematycznego, uczyniło tę postać co najmniej bladą. Jak temu zapobiec? Niekiedy wyniki mówią same za siebie, ale w większości przypadków umiejętność głoszenia pewnych faktów ma ogromne znaczenie. Może to <lokalny patriotyzm>, ale wydaje mi się, że wyniki krakowskiej szkoły równań różniczkowych nie były dostatecznie uwypuklone na tle rozwoju matematyki w Polsce. Czy jest szansa, aby to zmienić.

Ks. Prof. Andrzej Turowicz był zainteresowany materiałami biograficznymi autorów podręczników Jamrógiewicza i Strutyńskiego.²¹ Dr Pawlikowska-Brożek listownie przekazała mu dane na ten temat uzyskane w Bibliotece Pedagogicznej w Krakowie i Bibliotece Jagiel-

²¹ Historia Turowicza jest bardzo interesująca: Był on nauczycielem gimnazjum w Mielcu. Napisał recenzję popularnego podręcznika *Geometrii* Łomnickiego z Politechniki Lwowskiej, tego samego, u którego Banach bez studiów był asystentem. Łomnicki zaproponował mu pracę we Lwowie (bez doktoratu). Stąd pytanie Turowicza o *Geometrię* Jamrógiewicza i Strutyńskiego. Bardzo ciekawa postać. Turowicz wspólnie z Mazurem udowodnili, twierdzenie, które nosi dzisiaj nawę Stone’a.

łońskiej. Okazało się, że katalog BJ jest niekompletny, jeśli chodzi o podręczniki sprzed 1945 r.

Na przykładzie tych dwóch nauczycieli widać jaka wyrwa powstała przez wojnę i przez zmianę granic, brak dostępu do archiwów i bibliotek we Lwowie. Roman Jamróiewicz (1877–?) był synem profesora gimnazjalnego Mieczysława Jamróiewicza (1848–1914). Obaj położyli wielkie zasługi jako autorzy podręczników do nauczania arytmetyki, algebry i geometrii do niższych i wyższych klas gimnazjów, prac dydaktycznych, udzielali się również w pracach towarzystw nauczycielskich.

Kazimierz Strutyński (1878–?) wraz z R. Jamróiewiczem byli autorami podręcznika *Geometria pogładowa. Stopień niższy* (Lwów: Nakładem K.S. Jakubowskiego, 1911), wznawianego kilkanaście razy do 1929 r. Potem przyszła reforma Janusza Jędrzejewicza wdrażana od lipca 1932 r. i inne programy i podręczniki.

Wiadomości na temat nauczania matematyki w okresie II Rzeczypospolitej wymagają jeszcze wielu kwerend, analiz. Nowa sytuacja polityczna powodowała, że nie korzystaliśmy z dobrego dorobku poprzedników. Nastąpiło zainteresowanie New Math.²², co spowodowało fatalne skutki dla osiągnięć uczniów do dzisiaj.

Władysław Orlicz (1903–1990) był proszony o napisanie wspomnień, zobowiązał się w liście z 9 lipca 1985 r. do przygotowania omówienia działalności poszczególnych matematyków. W „Wiadomościach Matematycznych” został opublikowany jego artykuł o działalności Stefana Kaczmara. Natomiast jego materiały biograficzne zostały opublikowane w *Collected Papers I*, jego biogram przygotowała W. Matuszewska. Odnotujmy, że był promotorem 39 doktoratów. Na koniec listu zauważył: *Z przyjemnością stwierdzam, że pod Pani kierownictwem Komisja Historii ożywiła się i rozwija bardzo pożyteczną działalność.*

²² Koncepcja idei nowej matematyki *New Math* była nieudaną zmianą sposobu nauczania matematyki zapoczątkowaną w USA i niektórych krajach Europy w latach 60. XX w. W Polsce propagowana kilka lat później. Zmiana ta przyczyniła się załamania nauczania matematyki. Zob. Gruszczyk-Kolczyńska 2017; Błaszczuk, Domoradzki, Fila 2020.

14. Odsłonięcie pomnika Stefana Banacha w Krakowie w 1999 przy ul. Reymonta

Nowe światło na tworzenie się kręgu historyków matematyki rzuciły opinie środowiskowe. Przewodnicząca Komisji w brudnopisie listu z 10 czerwca 1986 r. do ks. Prof. Andrzeja Turowicza zasięga jego opinii w sprawie ufundowania tablicy ku czci Stefana Banacha, bowiem w 1992 zbliżała się 100 rocznica jego urodzin. Była propozycja, aby wmurować ją na fasadzie domu, gdzie mieszkał albo w jego miejscu. Dom nie istnieje i nie bardzo wiadomo było wtedy, gdzie dom był. Prosiła w tej sprawie na opinię syna S. Banacha Stefana jr. i ks. prof. A. Turowicza o pomoc wyjaśnieniu krakowskiego okresu Stefana Banacha, bo jest wyjątkowo mało znany (zob.: Ciesielska, Ciesielski 2013, s. 66). Dodajmy

Ryc. 11. Pomnik Stefana Banacha w Krakowie przy ul. Reymonta 4.
Źródło: Domena publiczna.

jeszcze, że pomysł wmurowania tablicy pamiątkowej pochodził nie od matematyków, tylko od inż. z AGH p. Bobuli²³.

Warto podkreślić, że Komisja Historii Matematyki PTM aktywnie uczestniczyła w inicjatywie realizacji pierwszego pomnika Stefana Banacha, odsłoniętego w 80 rocznicę założenia Polskiego Towarzystwa Matematycznego podczas Zjazdu Towarzystwa trwającego w dniach 30 VIII – 3 IX 1999 r.

Odsłonięcie pomnika miało miejsce pierwszego dnia Zjazdu, w którym uczestniczyło 291 osób (zachowała się lista uczestników Zjazdu) Inicjatywa ta spotkała się ze społeczną aprobatą i hojnością sponsorów. Lista instytucji sponsorujących liczy 23 pozycje. Dodatkowo członkowie i sympatycy PTM (w tym rodzina S. Banacha) wsparli tę inicjatywę²⁴. Wspomniany pomnik S. Banacha znajduje się przed budynkiem przy Reymonta 4 była siedzibą Instytutów Fizyki i Matematyki UJ.

15. Podsumowanie

W artykule – w oparciu o materiały archiwalne z mini archiwum Komisji Historii Matematyki, które przekazała autorowi Przewodnicząca tej Komisji w latach 1997–2000 – opisano formowanie się profesjonalnego środowiska historyków matematyki w Polsce.

Ukazano ważną rolę w tym przedsięwzięciu prof. Zdzisława Opiala, niezwykle utalentowanego matematyka, człowieka o renesansowych zainteresowaniach, który dostrzegł ważną rolę historii matematyki do prowadzenia badań naukowych, dydaktyki, kształcenia nauczycieli. Najważniejsze, że dostrzegł on rolę historii matematyki dla tworzenia kultury matematycznej w społeczeństwie. Pomysły te z powodzeniem kontynuowała dr Zofia Pawlikowska-Brożek. Jeszcze daleko nam do standardów amerykańskich. Niemniej jednak w ostatnim półwieczu osiągnęliśmy bardzo dużo, historia matematyki została dostrzeżona.

Przytaczamy poniżej fragment pracy Krzysztofa Maślanki, dotyczący traktowania w świecie historii matematyki, aby zwrócić uwagę na ważną rolę tej dyscypliny w kształceniu.

Trzeba jednak od razu zaznaczyć, że na Zachodzie i w Stanach historia matematyki jest, przynajmniej formalnie, wysoko notowana.

²³ Eugeniusz Bobula, dr inż. Wydział Geologii, Geofizyki i Ochrony Środowiska.

²⁴ Zob. Oddział Krakowski Polskiego Towarzystwa Matematycznego [2023](#).

W oficjalnej klasyfikacji Mathematics Subject Classification (MSC) jest ona wymieniona w punkcie 01 (History and Biography), zatem przed wszystkimi innymi działami matematyki. Warto też dodać, że jeszcze wyżej, w punkcie 00 (General), znajduje się m.in. dział Matematyka a muzyka, a także Matematyka rekreacyjna oraz Popularyzacja matematyki – dwie pożyteczne działalności, które mogą sprawić, że młody człowiek złapie bakcyła matematyki i w ten sposób określi swą własną receptę na życie zawodowe (Maślanka 2018, s. 89).

Bibliografia

- Banach, Stefan 1939: Über das „Loi suprême” von J. Hoene-Wroński. *Bulletin International de l'Academie Polonaise des Sciences et de Lettres Série A*, ss. 450–457.
- Bečvářová, Martina (ed.) 2021: The Development of Mathematics Between the World Wars. Case Studies, Examples and Analysis. London – Singapore: World Scientific, 624 pages, ISBN 978-1-78634-930-9.
- Bečvářová, Martina; Domoradzki, Stanisław 2021: Mathematics in the interwar period in Central-Eastern Europe. The report on an international research project for the years 2018–2020. *Studia Historiae Scientiarum* 20, pp. 895–937. DOI: [10.4467/2543702XSHS.21.026.14057](https://doi.org/10.4467/2543702XSHS.21.026.14057).
- Biblioteka AGH 2023: Wykaz publikacji wybranego autora. Zofia Pawlikowska-Brożek, dr (rekordy z lat 2000–2008). URL: <https://bpp.agh.edu.pl/autor/pawlikowska-brozek-zofia-04157> (dostęp: 29 VII 2023).
- Britannica* 2023: Stefan Banach Polish mathematician. URL: <https://www.britannica.com/biography/Stefan-Banach> (dostęp 26 VII 2023).
- Błaszczyc, Piotr; Domoradzki, Stanisław; Fila, Marlena 2019: Refleksje o książce: *Researching the History of Mathematics Education. An International Overview*, red. Fulvia Furinghetti, Alexander Karp, Springer 2018, ss. 314 +XV, ilustr. *Analecta. Studia i materiały z dziejów nauki* 1, ss. 250–262.
- Ciesielska, Danuta 2016: Rola Funduszu im. dra W. Kretkowskiego w kształtowaniu krakowskiego ośrodka matematycznego. *Studia Historiae Scientiarum* 15, ss. 157–192. DOI: [10.4467/23921.749SHS.16.007.6150](https://doi.org/10.4467/23921.749SHS.16.007.6150).
- Ciesielski Krzysztof 1993: O pewnych faktach związanych ze Stefanem Banachem. *Opuscula Mathematica* 13, ss. 59–71
- Ciesielska, Danuta; Ciesielski, Krzysztof 2013: Banach in Kraków: a case re opened. *Mathematical Intelligencer* 35(3), pp. 64–68.
- Domoradzki, Stanisław; Pawlikowska-Brożek, Zofia 2002: *Poland. [W:]* Joseph W. Dauben, Christoph J. Scriba (eds.). *Writing the history of mathematics: its historical*

- development*. Basel, Boston; Berlin: Birkhäuser Verlag. *Science Networks*, ISSN 1421-6329; „*Historical Studies*” vol. 27. ISBN: 978-3-7643-6167-9, ss.199–203.
- Domoradzki, Stanisław; Pawlikowska-Brożek, Zofia; Węglowska, Danuta (red.) 2003: *Słownik Biograficzny Matematyków Polskich*. Tarnobrzeg: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Tarnobrzegu, ss. 286. ISBN 83-0917293-3-8
- Domoradzki Stanisław 2017: Milestones in the Teaching of Mathematics to Children in Polish Territories from the Last Decades of the Nineteenth Century Until The End of the Twentieth Century. *Edukacja – Technika – Informatyka* 1/19, ss. 32–37. DOI: [10.15584/eti.2017.1.3](https://doi.org/10.15584/eti.2017.1.3).
- Domoradzki, Stanisław 2020: Andrzej Pelczar (1937–2010). „Człowiek prawy, o wyjątkowych zasadach moralnych”. Sesja wspomnieniowa online (2 czerwca 2020 r., godz. 17.00–20.00). *Studia Historiae Scientiarum* 19, ss. 581–601. DOI: [10.4467/2543702XSHS.20.020.12576](https://doi.org/10.4467/2543702XSHS.20.020.12576).
- Duda, Roman 2008: Historia matematyki w Polsce po 1945 r. (stan historiografii). *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 53(3–4), ss. 107–202. URL: https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Kwartalnik_Historii_Nauki_i_Techniki/Kwartalnik_Historii_Nauki_i_Techniki-r2008-t53-n3_4/Kwartalnik_Historii_Nauki_i_Techniki-r2008-t53-n3_4-s107-202/Kwartalnik_Historii_Nauki_i_Techniki-r2008-t53-n3_4-s107-202.pdf.
- Empacher, Adam B. 1960: *Maszyny liczą same?* Warszawa: Wiedza Powszechna. *Seria* „Atomium: Nowości Nauki i Techniki”, ss. 133.
- Gruszczyk-Kolczyńska, Edyta 2017: Ćwierć wieku modernizacji nauczania matematyki. Pedagogiczna analiza sposobów i konsekwencji wprowadzania idei *nowej matematyki* do edukacji matematycznej dzieci. *Matematyczna Edukacja Dzieci* 2, ss. 5–48.
- Kokowski, Michał 2020: Spotkania Andrzeja Pelczara (1937–2010) z historią i filozofią nauki. *Studia Historiae Scientiarum* 19, ss. 167–229. DOI: [10.4467/2543702XSHS.20.007.12563](https://doi.org/10.4467/2543702XSHS.20.007.12563).
- Komisja Historii Nauk PAU 2022: Uwagi o kształtowaniu się środowiska historyków matematyki w Polsce od II połowy XX w. Konferencja kwartalna. Kraków, 30 listopada 2022. URL: https://pau.krakow.pl/platforma_wymiany_naukowej/zaproszenia/2022/KHN_KWART_2022_11_30.pdf (dostęp: 28 VII 2023 r.).
- Lasota, Andrzej 2000: Zdzisław Opiał (1930–1974). [W:] red. B. Szafirski, *Złota Księga Wydziału Matematyki i Fizyki*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 2000, ss. 377–385.
- Maślanka, Krzysztof 2018, Historia nauki w oczach fizyków i matematyków. *Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki* 27(2), ss. 79–97

- Nauka Polska 2023: dr Zofia Pawlikowska-Brożek. URL: <https://nauka-polska.pl/#/profile/scientist?id=36362&k=i29rtc> (dostęp: 29 VII 2023).
- Nowik, Grzegorz 2004: Zanim złamano Enigmę: Polski radiowywiad podczas wojny z bolszewicką Rosją 1918–1920. Warszawa: *Oficina Wydawnicza Rytm*.
- Oddział Krakowski Polskiego Towarzystwa Matematycznego 2023: Pomnik Stefana Banacha. URL: <http://www2.im.uj.edu.pl/ptm/archiwum/banach.html> (dostęp: 28 VII 2023).
- Opiał, Zdzisław 1965: Stan i potrzeby historii matematyki w Polsce. *Wiadomości Matematyczne* 8(1), ss. 65–83. DOI: 10.14708/wm.v8i1.2351. URL: <https://wydawnictwa.ptm.org.pl/index.php/wiadomosci-matematyczne/article/view/2351/2222>.
- Pawlikowska-Brożek Zofia 1997: Geneza i tematyka Szkół Historii Matematyki. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Opolskiego, Matematyka* 30, ss. 115–124.
- Pawlikowska-Brożek, Zofia; Sękowska, Magdalena; Węglowska, Danuta 1993: Archiwum Matematyczne w Sopocie. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 38(1), ss. 121–136. URL: https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Kwartalnik_Historii_Nauki_i_Techniki/Kwartalnik_Historii_Nauki_i_Techniki-r1993-t38-n1/Kwartalnik_Historii_Nauki_i_Techniki-r1993-t38-n1-s121-136/Kwartalnik_Historii_Nauki_i_Techniki-r1993-t38-n1-s121-136.pdf.
- Pawlikowska-Brożek, Zofia; Sękowska, Magdalena; Węglowska, Danuta 1994: Archiwum Matematyczne w Sopocie. *Instytut Matematyczny PAN*, preprint C, ss. 27+3+6. 3cz, Piotr (red.) 2008: *Hoene-Wroński, Życie, matematyka i filozofia*. Warszawa: Instytut Matematyczny PAN. ISBN: 83-86806-01-X.
- Portal Matematycy i Informatycy Podkarpacia 2023: Cypra Cecylia Krieger–Dunaj. URL: <http://mip.ur.edu.pl/?q=biogramy/osoba/38> (dostęp: 29 VII 2023).
- Więslaw, Witold 2007: Poprzednie tomy z historii matematyki. *Roczniki Polskiego Towarzystwa Matematycznego Seria VI: Antiquitates Mathematicae* 1, ss. 273–286. URL: <https://wydawnictwa.ptm.org.pl/index.php/antiquitates-mathematicae/article/view/596/641>.